

Пос көңнүлүг тогыс. Харатастас җородтагы А.С.Пушкинниң адынаң өөн библиотекада хакас чонның культуразын пилер паза хакас тилин үгренир сагыстыг кизилерге өнетин клуб төстелген

ХАРАТАСТАГЫ «НАНЧЫЛАР»

– Мин 1987 чылда Харатастагы олғаннар библиотеканын тогысха киргем. Ол – А.С.Пушкинниң адынаң җород библиотеканың пөлини. Андада устагыбыстың палаларга хакас тили кружогын төстир сагыс полған. Че ол толбин парған. Ол туста анзында кирексинис чоғыл тип санааннар, неке. 2011 чылда мин тынага сых паргам, че истенис чолын тохтатпаам. Мини өөн библиотеказар алып алғаннар. Амга теере абонемент пөлинде «Изенис» кафедраның библиотекары полчам. Чоохтирға кирек, Людмила Павловна Табачныхтың хачаннаң ал чөрчеткен сагызы амды голды. Аның күстенүзиң җородтың өөн библиотеканында хакас культуразын пилер паза тилин үгренип алар сагыстыг җород чуртагычыларына клуб төстел парған. Аны «Нанчылар» адап салгабыс, – чооғын пастаан библиотека тогынчызы Анна Тортомашева.

Полған ол таныгылыг кирек иртен чылда. Клуб устагычызына чир-суғ үгренич литература пөлиниң библиотекары Светлана Карамашева тургызылған. Аның өөн полысчызы «Изенис» кафедраның библиотекары Анна Тортомашева полыбысхан.

– Аарлыг аргыстар, иче-пабаларын, үгретчилерин пос тилин чоохтазарга үгрет салбаан ползалар, алай сирерге хакас чонның кибир-чозахтарын пилерге хыныг, пистин клубсар килер. Хакас писательлериниң, поэтериниң произведениелерин хыгырып аларга сагынатсанар, А.С.Пушкинниң адынаң библиотеканың клубтын изии сирерге азы! Ана мындаг чарлаг биргеннер олар Харатастагы газетазар, телевидениезер паза җородтагы пиригистер сайттарынзар. Библиотека тогынчылары клуб азылғаннар идок хыгырыгычыларына искиргеннер.

– Мин чир-суғ үгренич литература пөлинде үр ниместен тогынчам. Хыгырыгычылар аразында пос тилин пилбинчеткен хакастар асхынах нимес. Олар, пеер килзелер, тилин үгренип алар сагыстарына удаа улесченнер. Аннаңар библиотеканы төстелген клуб улуг туза ағылар тип сагынчам, – хозылған чоохха «Нанчылар» клуб устагычызы.

Харатаста чурттыг хакастар мындаг пастага чаксы хайғаннар. Олар «Нанчылар» клубсар хынып чөр сыхханнар паза чылыгыларны иртирбеске күстенчелер. Библиотеказар хакас обекелиг, че постары орыс омалыг кизилер дее айланчалар. җородтагы школарда паза олған садтарында хакас культуразына паза тилине идок улуг хайыг салылча. Аннаңар үгретчи-воспитательер клубсар тузалыг чөптер алып аларга кил парчаларох. Үр ниместе Харатаста Хакасияның Улуғлар чөбинин араласчылары полғаннар. Ол чылыгыда җородтагы улуғлар чөбинин кнезине Иван Алексеевич Доможаковты тапханнар. Амды наа устагы «Нанчылар» клубтын өткн араласчызы полча. Позынах хада ол төрт кизни ағылған. Людмила Павловна Табачных, Харатастагы өөн библиотеканың пасха, «Искожевский» ТОС-наң устагыча. Ол төстеен клубсар чөрерге җородтагы пасха ТОС устагычыларын паза араласчыларын чөптеп алча. «Нанчыларзар» иди «Майский» ТОС-тын ики кизни хозылған.

– Амгы туста республикада хакас тилине улуг хайыг салылча. Аймах-җородтарда ол хайдаг синде үгренилчеткенни Хакасия правительствозы поэсы сыныхтапча. Харатаста пос тилин чоохтасчатхан чуртагычылар саны көп нимес. Аннаңар пистин клуб оларга улуг туза ағылар тип изенчем. Түрчеден, киребес чаксы парза, җородыбыста хакас тили удаа истил турар тип сагынчабыс. Андада пасказынаң бир дее хомай көринмеспис. Республика синде иртирлчеткен улукүннерде хакас чонның культуразын идок турстыра көзит турарбыс, – улесче сагызынаң библиотека устагычызы Людмила Табачных.

Хакас культуразынаң тирен танызарга сагынатханнар полған на айның халғанчы субботагында тоғасчалар. Чылыгылар ики чардыхтаң пүтчелер. Пастап Светлана Ивановна таллап алған темаларча улуг нимес искиргилер итче. Полған на айда олар пасха полчалар. Көзидимге, февральда ол Владислав Торосовтың книгазы хоостыра хакас чонның хыйга сагыстарынаңар чоох апарған. Марттың халғанчы тынаг күннеринде библиотеканың тоғазыг Чыл пазына чарыдылған.

– Мин Таштып чиринде чуртаам. Хада хонғаным хакас полған. 30 чыл азыра аннаң чуртап, хакас чонның культуразынаңар көп пилип алгам. Клуб араласчыларына идок чаксыг искиргилер читирерге күстенчем, – чарыгхан «Нанчылар» клубтын устагычызы.

Икнчи чардыхтагы тогысты хакас тилин пилчеткен, аннаң чаксы чоохтасчатхан библиотекары апарча.

Анна Дмитриевна Тортомашеваның пөгини клуб араласчыларын оларның удаа тузаланчатхан сөстерин хакас тилине адирға үгрет салары полча. Көзидимге, изеннезерге, анымчохтазарга алай хайди чуртапчаның тип суарға. Чылыгыларның икнчи чардыхтарының чөримин Светлана Ивановна тимнепче. Хакас тилине оларны, нинче пилгенни, Анна Дмитриевна тилбестепче. Тузаланчалар олар аймах лигатуранан. Паза оларга чаксы полысчалар «Хакасия» газетаның «Хакас тилин чоохтазарга үгреничбис» рубрикасында сыгарылчатхан материаллары.

– Писер чөрчеткеннерге литература сининдеги тилин най аар үгренирерге. Аннаңар тимнепген тогыстарны

Анна ТОРТОМАШЕВА паза Светлана КАРАМАШЕВА

мин поэсы чоохтанчатхан ондайнаң тилбестеп бирчем. Иди хай-хай оой үгренилче тинчелер олар. Анан мындаг пос ондайлыг чылыгылар соонда пис чей исчебис. Ол тусты даа тузалыг иртирчебис. Ирбен, харатаг чейлериниң тузазын чарытчам, – хосхан харатастагылары хакас тилин чоохтазарга үгретчеткен библиотекары.

Анна Тортомашеваның төреен-өскен чир – Асхыс аймаандагы Кызлас аал. Аның тузында үгренилчелер орыс паза хакас класстарына пөллчелер. Анна Дмитриевна нога-да орыс класзында үгренич. Че пос тилин ол хачан даа пилген, сөбиреде паза аалда аннаң на чоохтасчаннар нооза. Школа соонаң ол орыс тили паза литература үгретчизи специальнозын таллап алған. Аҗбандагы институтта үгренич. Пос тили идок ундудылбаан. Амды ол Харатаста җородта чуртапча. Аны пос тилин пилчеткен үчүн тың улуғлапчалар. Хакас улукүннерин иртирерге олған садтарынаңар алай школарзар хыгырчалар. Библиотеканың, тизен, хада тогынатхан аргыстары уламох тың аарлапчалар. Ол чонының культуразынаңар кемге дее паза хайда даа улуг поғдархаснаң чоохтапча. Анна Тортомашева чир-суғ үгренич литература пөлиниң библиотекары нимес, «Нанчылар» клубта ол пос көннине тогынча. Мындаг пастагыны ол чүреене тың чағын алынча.

Светлана Карамашева национальнозы хоостыра хакас нимес, хада хонғанының фамилиязын ал чөрче. Таштыпта ол көп чыллар аймахтың устаг-пастаанда тогынған. Че аның библиотекары специальнозы пар. Ол Кемеровтагы культура институтын тоосхан. Пөзик үгреткн алған соонда Таштып аймаандагы библиотеканы үр нимес тогынған – 1975 чылдан 1987 чылга теере. Амды Светлана Ивановна хатабох пастагы тогызында. Харатаста җородтагы библиотеканы ол 2015 чылдан сығара. Ол хакас тилин чоохтазарга үгренип аларга сагынча. Аннаңар, поэзының чардыгы иртирбизип, «Нанчылар» араласчыларына хада Анна Дмитриевнаның уроктарына манзырапча.

Библиотеканы чир-суғ үгренич литература пөлинде бир стее толдыра хоостал парған календарь хайыг тартча. Аны библиотеканыңар пос ондайли Валентина Татарованың календары хоостыра тимнепчилер. Ол хыгырыгычыларга даа, клуб араласчыларына угаа тузалыг. Аны көрип, олар хакас чонның чыл айларына танысчалар, оларда хайдаг улукүннер иртирлчеткенненер пилип алчалар. Тилин үгренип аларга сагынатханнарга книга-сөстиктер көзиди парох. Аны библиотекары Светлана Карамашева идок поэсы тимнеен.

Амды Харатастагы А.С.Пушкинниң адынаң өөн библиотеканың «Нанчылар» клуб төстегчилері апрельде иртер чылыгыга тимнен парчалар. Ол Чир ине улукүнне чарыдылар. Чайгызын, тизен, хакас культуразын паза тилин үгреничкеткен кизилерни Хакасияның таныгылыг чирлеринзар апар килер пөгин пар.

Александра СУНЧУГАШЕВА

Пистин кибирлерибис.

Полған на нимени итчетсең, аның ондайын пилерге кирек

Пистин чонда ол чозах улуг аарласта. Нога иди поларга, чарир ба алай чарабас па аны-мыны идерге? Анзын пистин улугларыбыс чаксы пилченнер. Амгы читтер кибирлерибисти ундут таа парирлар. Аннаңар оларга пистин кибирлерибистенер удаа чоохтирға кирек.

Итсе-де, халғанчы туста пистин чон пос кибирлерине паза тилине тартылча. Мин кичиге тоң хакастарның Маткичиг аалында өскем. Андагылар, удур-төдир ааллазып, чоохнаң одырарға най хынчаннар. Кичиге мини, чалгыс паланы, ибде артысчаң ондай чохта, паба-ичем хада ал чөрченнер. Олар мини пирезиниң тизеенде алай постарынаң хости одырттып алчаннар. Че нога-да араларында бир дее одыртпачаннар. Мин аннаңар бир дее сурастырлабачанмын. Соонаң на, хачан мин поэсы сөбирелиг пол парғанымда, магаа ол нимени чарыт биргеннер.

Ирпчи аразында, пасха кизее полардан, палаларына даа одырарға чарабас полтыр. Идок паланы төзекте паба-ичез аразында чатырарға чарадылбинча осхас. Араларында одырза, ирпчини чара саапчатханга килс парча. Олар соонаң чарылыс таа парарға аябастар.

Мин кичиге улугларның чооғын сым на одырып исченмин. Пирее нимени пил полбин халзам, соонаң паба-ичемнен сурчанмын. Пастап иди сым одырарға сидик полчан, че пола-пола көник парыбысхам. Итсе-де, чоохчаах үр парыбысса, тооза испин, узуп салыбысчанмын.

Аннаңар даа пирсинде мин ибде иирде хоосхаамаңа хада артыс салғаннар. Мин, тизен, чоо хорыхчам. Ол туста айналарданар, поончахарданар паза сүзеткелерденер чоохтарны искен соонаң хайди истиг чадарзын.

СИБЕРЛИ ИДП, ИПТИГ ЧООХТАНАРГА

Мин хоосхаамаңа чорған алтынзар кир паргам. Хоосхаахтың тыргахтары чиги, аннаңар чабал нимени чағын кирбес. Че хоосхаагымы үр сыдаспаан, чорған алтына тизе халған. Аны тудып аларга тип, тура истинче сүрис чөрчем. Че кинетин минзер кем-де кинетип көрчеткенге төбй пилдир парған. Мин, хыптынаң пычак тудына, чорған алтынзар чазыныбысхам. Хайди даа пурулугып тирлезем, сыдасчам, чорған алтынаң сыхпинчам. Иди чада-чада узубыстырбын.

Иртен пабама хорыхханымнаңар хоптангам. Пабам, магаа чоо айап парып, ичемни мин иди чалгызын артыс салган үчүн көксеем.

Анаң мин иирлерде чоох-чаахнаң одырарға хатап хада ал чөр сыхханнар. Амды мин ирик чохта ай-сым одыр тургам. Соонаң магаа улугларның чооғын истерге хыныг полыбысхан. Тағлар паза суғлар ээлериненер, ээлиг чирлерденер кип-чоохтарны тынмин даа исченмин. Олар пар полчатханнарына киртинченмин. Пирееде олар поэсыма даа көринченнер.

Идок андаг чоох-чаахтар хоостыра поэсы чон аразында хайди тудынарданар пилип ал тургам. Көзидимге алза, чирде одырып, холларынаң кистинде тайанарга чаратпачаннар. Паба-иченниң чуртазын хызырчазыг тиченнер. Идок ээкти тайанып одырарға чарабас полған. Чуртазың чобагылыг полар тип сизиндирченнер.

Олаңай чуртастанар даа чоохтаза халчаннар. Кем, постан пол парып, паба-ичезин көрбинче, аны соонаң поэзының палалары көрбестер. Улуғны улуглирға, кичигни хыйыхтабасха үгретченнер. Кизилерни нимее салбин хыйыхтаза, ол ние соонаң ол кизее читчен одыр. Агаа хоза пала-пархаларының үлүзи чох полар. Аннаңар, ноо даа нимени итчетсе алай чоохтанчатса, ундутпасха кирек: прай ол ние үчүн нандырарға килзер.

Пистин чон азанчых. Прай нимениң үчүн «төлечее» пилип чуртачан. Анзы пурунғыдаң сығара обекелерибистен парча. Пасказының чобаан сизинмеен кизи постина даа туных пол парарға аябас.

Лариса РАЙКОВА